

Izabela Jasek¹

Magdalena Krzywiec²

Komunikacja alternatywna i wspomagająca jako metoda wsparcia dla uczniów z problemami z komunikacją, w tym afazją.

„Milczenie spowodowane brakiem mowy nigdy nie jest złotem. Wszyscy mamy potrzebę porozumiewania się i kontaktowania ze sobą nawzajem - nie tylko jednym sposobem, lecz na wszystkie możliwe sposoby. Jest to podstawowa ludzka potrzeba, podstawowe ludzkie prawo. Co więcej jest to podstawowa ludzka siła”

(Williams B.)³

Streszczenie

Artykuł omawia komunikację alternatywną i wspomagającą (AAC) jako metodę wsparcia uczniów z trudnościami w komunikowaniu się, w tym z afazją. AAC obejmuje różnorodne metody i narzędzia, które wspierają lub zastępują mowę naturalną, umożliwiając efektywne porozumiewanie się. Uczniowie z afazją, spektrum autyzmu, niepełnosprawnością intelektualną czy mózgowym porażeniem dziecięcym często doświadczają trudności w wyrażaniu myśli i emocji, co prowadzi do izolacji społecznej i frustracji. W artykule podkreślono znaczenie indywidualnej diagnozy, współpracy specjalistów i rodziców oraz dostosowania narzędzi AAC do potrzeb ucznia. Omówiono również specyfikę pracy z uczniem z afazją i przedstawiono przykład dostosowań edukacyjnych dla ucznia z afazją w konkretnej sytuacji lekcyjnej.

¹Mgr Izabela Jasek - oligofrenopedagog, terapeuta integracji sensorycznej oraz komunikacji alternatywnej i wspomagającej w Zespole Szkół im. J. Śniadeckiego w Pionkach, doradca metodyczny w MSCDN w Radomiu.

²Mgr Magdalena Krzywiec - logopeda, terapeuta metody Tomatisa oraz komunikacji alternatywnej i wspomagającej w Zespole Szkół im. J. Śniadeckiego w Pionkach.

³Williams, B. (2000). More than an exception to the rule. [w:] M. Fried-Oken & H. A. Bersani (Eds.), *Speaking up and spelling it out: Personal essays on augmentative and alternative communication* (pp. 245–254). Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing Co.

WSTĘP

Komunikacja jest jednym z podstawowych narzędzi umożliwiających człowiekowi wyrażanie potrzeb i emocji, uczestnictwo w życiu społecznym, zdobywaniu wiedzy, budowaniu relacji. Dla niemowląt będzie to podstawowy klucz komunikacji z rodzicami i bliskimi, dla dzieci i młodzieży w wieku przedszkolnym i szkolnym sprawna komunikacja stanowi fundament efektywnego funkcjonowania w środowisku edukacyjnym. Niestety, dla wielu uczniów z zaburzeniami rozwoju mowy i języka – w tym z afazją, spektrum autyzmu, niepełnosprawnością intelektualną czy mózgowym porażeniem dziecięcym – codzienne porozumiewanie się staje się ogromnym wyzwaniem. Brak możliwości swobodnego wyrażania myśli prowadzi nie tylko do trudności w nauce, ale również do izolacji społecznej, frustracji oraz obniżenia samooceny.

W odpowiedzi na potrzeby osób niemówiących lub mających poważne trudności w komunikowaniu się, wykształciła się dziedzina znana jako komunikacja alternatywna i wspomagająca (AAC – ang. Augmentative and Alternative Communication). AAC obejmuje różnorodne metody, strategie i narzędzia, które wspierają lub zastępują mowę naturalną, umożliwiając użytkownikowi efektywne porozumiewanie się z otoczeniem.⁴ W ostatnich latach obserwuje się wzrost zainteresowania tematyką AAC zarówno w środowiskach naukowych, jak i w praktyce edukacyjnej. Wciąż jednak wiedza o tych rozwiązaniach, dostępność narzędzi oraz systemowe wsparcie pozostają ograniczone, szczególnie w polskich realiach szkolnych. Dziedzina ta stale się rozwija, można powiedzieć, że istnieje już wiele placówek, które skutecznie wdrażają i promują komunikację AAC, jednocześnie przybliżając tę tematykę nie tylko rodzicom dzieci z trudnościami, ale i całemu społeczeństwu.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie komunikacji alternatywnej i wspomagającej jako skutecznej metody wsparcia edukacyjnego i terapeutycznego uczniów z problemami w komunikowaniu się, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci z afazją. Tekst podejmuje próbę omówienia charakterystyki tej grupy uczniów, wskazania najczęstszych trudności edukacyjnych, a także przedstawienia dobrych praktyk w zakresie wdrażania AAC w warunkach szkolnych. Poruszona zostanie również kwestia dostępności komunikacyjnej

⁴A. Warrick, *Porozumiewanie się bez słów. Komunikacja wspomagająca i alternatywna na świecie.*, ISAAC, Warszawa 1999, s. 2.

w Polsce oraz roli współpracy specjalistów i rodziców w budowaniu spójnego środowiska komunikacyjnego.

1. CZYM JEST KOMUNIKACJA ALTERNATYWNA I WSPOMAGAJĄCA?

Komunikacja alternatywna i wspomagająca (AAC, z ang. *Augmentative and Alternative Communication*) są to wszelkie sposoby umożliwiające osobom ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi przekazywanie i odbieranie komunikatów.⁵ Jest to interdyscyplinarna dziedzina obejmująca metody, strategie i narzędzia wspierające lub zastępujące mowę naturalną osób, które mają trudności z werbalnym porozumiewaniem się. Systemy AAC umożliwiają użytkownikom wyrażanie potrzeb, emocji, opinii, zadawanie pytań oraz uczestniczenie w codziennym życiu społecznym, edukacyjnym i zawodowym. Ich celem nie jest eliminacja mowy, lecz uzupełnienie lub zastąpienie jej w sytuacjach, gdy jest ona niewystarczająca lub niemożliwa.

Według międzynarodowej organizacji ISAAC (International Society for Augmentative and Alternative Communication), AAC to „zestaw narzędzi, technik i strategii, które wspierają osoby mające trudności z komunikowaniem się w sposób werbalny lub pisemny, umożliwiając im porozumiewanie się w sposób efektywny i funkcjonalny”.

W literaturze polskiej komunikacja alternatywna i wspomagająca jest definiowana jako:

- ✓ komunikacja wspomagająca – mamy do czynienia z metodami, które uzupełniają, wspierają znacznie ograniczoną (np. niewyraźną) mowę.
- ✓ komunikacja alternatywna – mówimy, gdy osoba jest całkowicie pozbawiona mowy i musi stosować jej substytut.⁶

AAC obejmuje także:

- ✓ Komunikację wspomaganą (aided communication), która charakteryzuje się użyciem zewnętrznych w stosunku do ciała użytkownika narzędzi lub pomocy komunikacyjnych w celu przekazywania informacji. Przykładami są symbole

⁵M. Grycman, B. Kaczmarek, *Podręczny słownik terminów AAC (komunikacji wspomagającej i alternatywnej)*, Impuls, Kraków 2017, s. 17.

⁶E. Wika, *Komunikacja alternatywna i wspomagająca AAC*, <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/> (dostęp: 13 kwietnia 2025).

graficzne, tablice, książki komunikacyjne, urządzenia elektroniczne, a także ołówek i papier.

- ✓ Komunikację niewspomaganą (unaided communication), która polega na porozumiewaniu się bez wykorzystania zewnętrznych narzędzi lub pomocy komunikacyjnych. W tym przypadku komunikat jest tworzony za pomocą ciała użytkownika, na przykład poprzez naturalną mowę, znaki manualne lub ekspresję.⁷

Wprowadzenie systemów AAC ma kluczowe znaczenie dla rozwoju komunikacyjnego, społecznego i edukacyjnego dzieci z zaburzeniami mowy i języka. Umożliwiają one:

- ✓ wyrażanie podstawowych potrzeb i emocji,
- ✓ aktywne uczestnictwo w lekcjach i zabawach,
- ✓ inicjowanie i podtrzymywanie interakcji społecznych,
- ✓ wspieranie rozwoju językowego i poznawczego,
- ✓ zwiększanie poczucia sprawczości i samodzielności.

U dzieci z afazją zastosowanie AAC bywa szczególnie pomocne w sytuacjach, gdy rozumienie języka jest lepsze niż ekspresja – umożliwia to uczniowi formułowanie komunikatów mimo ograniczeń w mowie werbalnej. W wielu przypadkach stosowanie AAC sprzyja również rozwojowi mowy spontanicznej, redukując frustrację komunikacyjną i wspierając proces terapeutyczny.

Pomimo udokumentowanej skuteczności AAC, wciąż funkcjonują liczne mity, które ograniczają jej wdrażanie. Do najczęstszych należą:

- ✓ AAC zahamuje rozwój mowy i rozleniwia dziecko;
- ✓ AAC powinno być stosowane dopiero, gdy stracimy nadzieję na rozwój mowy czynnej;
- ✓ Dziecko jest za małe na wprowadzenie AAC;
- ✓ Jeśli dziecko mówi (kilka słów lub zdań) i jest rozumiane przez najbliższe otoczenie, to nie potrzebuje AAC⁸.

⁷ *Autyzm i AAC, Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, pod red. B. Kaczmarek, A. Wojciechowska, Impuls, Kraków 2015, s. 12.

⁸ M. Nosko-Goszczycka, *AAC dla każdego. Poradnik dla rodziców i terapeutów*, Grupa Wydawnicza Harmonia, Gdańsk 2019, s. 26-27.

Przekonania otaczające komunikację AAC często mają charakter mitów, opartych na subiektywnych opiniach i wyobrażeniach. Wbrew powszechnym obawom, dotychczasowe badania naukowe, prowadzone na całym świecie i w różnych językach, nie potwierdzają negatywnego wpływu AAC na rozwój mowy. Co więcej, liczne analizy wskazują na pozytywny związek między stosowaniem AAC a postępami w zakresie wypowiadania słów i konstruowania zdań.⁹

2. UŻYTKOWNICY KOMUNIKACJI AAC

Problemy w komunikowaniu się dotyczą zróżnicowanej grupy uczniów, których trudności mogą mieć charakter przejściowy lub trwały, mogą mieć też różny stopień nasilenia. Komunikacja może być ograniczona zarówno na poziomie mowy, jak i rozumienia języka, zdolności do tworzenia wypowiedzi, a także wykorzystywania pozawerbalnych środków przekazu. Zaburzenia komunikacji często współwystępują z innymi trudnościami rozwojowymi i wymagają indywidualnie dobranych form wsparcia.

Stephen Von Tetzchner zaproponował podział użytkowników AAC ze względu na funkcję, jaką mają dla nich spełniać systemy porozumiewania się. Są to:

- ✓ grupa ekspresji językowej (np. osoby z anartią, mózgowym porażeniem dziecięcym, niepełnosprawnością intelektualną, czy Zespołem Downa);
- ✓ grupa wsparcia językowego (np. dziecięca apraksja mowy, osoby z dyzartrią, dysfazją rozwojową, niepełnosprawnością intelektualną oraz osoby, które nauczyły się już mówić, ale słuchacze nadal mają trudności w zrozumieniu artykulacji);
- ✓ grupa języka alternatywnego (np. osoby z autyzmem, niepełnosprawnością intelektualną, z agnozą słuchową).¹⁰

W przypadku dzieci z afazją rozwojową, która jest specyficznym zaburzeniem rozwoju mowy i języka występują trudności z nabywaniem i nadawaniem mowy. W każdym typie afazji, zarówno w typie ekspresyjnym (ruchowym, motorycznym) gdzie występują trudności z mową, przy dobrym rozumieniu, jak i przy typie percepcyjnym, gdzie z kolei zaburzone jest rozumienie mowy, a sama mowa jest agramatyczna i/lub niewyraźna oraz przy typie

⁹E. Przebinda, M. Michalik, E. Grzelak, *Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC) w praktyce logopedycznej i terapeutycznej*, Harmonia, Gdańsk 2023, s. 95.

¹⁰ Ibidem, s. 102-103.

mieszanym¹¹ pomocne będą wspomagające lub alternatywne metody komunikacji. U dzieci z afazją rozwojową objawy pojawiają się już na etapie wczesnodziecięcym – bez wcześniejszego okresu rozwoju mowy typowego dla rówieśników. Dzieci te mogą mieć trudności z inicjowaniem komunikacji, budowaniem zdań, aktualizacją słów (anomia), gramatyką, fleksją, problemy z uczeniem się i pamięcią, trudności z powtarzaniem, a także z rozumieniem wypowiedzi. Ponadto przy afazji istnieje szereg trudności, które mogą pojawić się na dalszych etapach rozwoju tj. problemy z pamięcią, koncentracją, dysleksja, dysgrafia, lękliwość, nadpobudliwość, izolowanie się od rówieśników.¹²

3. TRUDNOŚCI EDUKACYJNE WYNIKAJĄCE Z ZABURZEŃ W KOMUNIKOWANIU SIĘ

Kompetencje komunikacyjne są jednym z filarów skutecznego funkcjonowania ucznia w środowisku domowym i szkolnym. Umożliwiają nie tylko zdobywanie wiedzy i wykonywanie poleceń, ale również budowanie relacji z rodzicami, rodzeństwem, rówieśnikami i nauczycielami, uczestnictwo w grach, zabawach i aktywnościach grupowych. Uczniowie z zaburzeniami w komunikowaniu się – zarówno mowy werbalnej, jak i języka pisanego, gestów czy mimiki – napotykają na szereg trudności, które znacząco wpływają na ich proces edukacyjny, funkcjonowanie społeczne oraz rozwój emocjonalny.

Trudności w rozumieniu i przetwarzaniu informacji

Dzieci z afazją, autyzmem, niepełnosprawnością intelektualną lub ORM często mają trudność z rozumieniem instrukcji nauczyciela, poleceń wieloczęłowych, treści tekstów, a także wypowiedzi rówieśników. Brak pełnego zrozumienia przekazywanej treści sprawia, że uczniowie są mniej aktywni, wycofani lub nieprawidłowo wykonują zadania. Trudności te przekładają się na niższe wyniki w nauce, zwłaszcza w takich przedmiotach jak język polski, historia czy matematyka.

Ograniczenia w wyrażaniu myśli i emocji

Problemy z ekspresją językową powodują, że dziecko nie jest w stanie swobodnie wypowiedzieć się na lekcji, odpowiedzieć na pytanie, wyrazić opinii lub zakomunikować potrzeby. Brak możliwości komunikowania się werbalnie lub niewerbalnie prowadzi często

¹¹<https://www.rozkodujmyafazje.pl/czym-jest-afazja/> (dostęp: 14 kwietnia 2025).

¹²Ibidem.

do frustracji, zachowań trudnych (np. krzyku, wycofania, autoagresji i agresji), a także obniżenia samooceny i motywacji do podejmowania działań edukacyjnych.

Problemy w relacjach społecznych

Komunikacja pełni kluczową rolę w budowaniu relacji rówieśniczych. Uczniowie z zaburzeniami komunikacji często są marginalizowani, postrzegani jako „inni”, mają trudności z nawiązywaniem i utrzymywaniem kontaktów społecznych. Brak skutecznej wymiany informacji z rówieśnikami powoduje wykluczenie z grupy, co może prowadzić do izolacji, samotności, a nawet depresji. Szczególnie dzieci z afazją, które rozumieją otoczenie, ale nie są w stanie odpowiedzieć lub zainicjować rozmowy, przeżywają silne poczucie frustracji i osamotnienia.

Bariery w uczestnictwie w zajęciach edukacyjnych

Dzieci z trudnościami komunikacyjnymi często nie mogą w pełni korzystać z dostępnych form edukacji – nie potrafią zapisać notatki, przeczytać tekstu, odpowiedzieć na pytanie nauczyciela, a czasem nawet zgłosić potrzeby wyjścia do toalety. Brak dostosowania metod nauczania i materiałów do ich możliwości komunikacyjnych sprawia, że uczniowie ci są często postrzegani jako „nieobecni” lub „niezainteresowani” nauką, mimo iż posiadają potencjał intelektualny i motywację do uczenia się.

Wpływ trudności komunikacyjnych na inne sfery funkcjonowania

Zaburzenia komunikacyjne mają wpływ nie tylko na naukę, ale i na emocje, zachowanie oraz rozwój poznawczy dziecka. U dzieci z afazją często obserwuje się wtórne trudności emocjonalne – lęki, zahamowania, złość – wynikające z braku możliwości porozumiewania się. Ponadto ograniczone możliwości komunikacyjne wpływają na rozwój myślenia przyczynowo-skutkowego, pamięci, uwagi, a także zdolności planowania i rozwiązywania problemów.

4. DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA W POLSCE

Dostępność komunikacyjna to jeden z filarów inkluzyjnego społeczeństwa i edukacji włączającej. Odnosi się do zapewnienia każdemu człowiekowi – niezależnie od sprawności – możliwości swobodnego porozumiewania się, zarówno w kontekście społecznym, jak i edukacyjnym. W przypadku osób z zaburzeniami komunikacji dostępność ta oznacza

prawo do korzystania z alternatywnych i wspomagających metod komunikacji (AAC), a także dostosowanego otoczenia, narzędzi i wsparcia specjalistycznego.

W polskim porządku prawnym zapewnienie dostępności komunikacyjnej osobom z niepełnosprawnościami reguluje m.in.:

- ✓ Konstytucja RP (art. 32.¹³ i 69.¹⁴),
- ✓ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami – definiuje dostępność komunikacyjną¹⁵,
- ✓ Konwencja ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami – ratyfikowana przez Polskę w 2012 r., zobowiązuje państwo do zapewnienia dostępnej edukacji i komunikacji (art. 9., 21. i 24.)¹⁶,
- ✓ Prawo oświatowe i rozporządzenia MEN – nakładają obowiązek dostosowania procesu kształcenia do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych uczniów¹⁷.

Pomimo istnienia ram prawnych, wdrażanie dostępności komunikacyjnej w praktyce często pozostaje wyzwaniem.

Polskie szkoły powoli, ale sukcesywnie otwierają się na coraz to nowsze rozwiązania z zakresu komunikacji. Z jednej strony odgórnie, jako realizacja wymagań wynikających z podstawy programowej, a z drugiej oddolnie, coraz więcej nauczycieli i terapeutów poszerza bowiem swoją wiedzę i umiejętności z tego zakresu.¹⁸

¹³ Art. 32. 1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. 2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (dostęp 14 kwietnia 2025).

¹⁴ Art. 69. Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (dostęp 14 kwietnia 2025).

¹⁵ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz. U. 2019 poz. 1696, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190001696/T/D20191696L.pdf> (dostęp 14 kwietnia 2025).

¹⁶ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, , Dz. U. z dnia 25 października 2012 r., poz. 1169. <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/konwencja-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych>, (dostęp 14 kwietnia 2025).

¹⁷ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. - Prawo oświatowe, Dz.U. 2017 poz. 59.

¹⁸ A. Zawierucha, *Od bierności do aktywności komunikacyjnej, czyli AAC w pracy grupowej*, Kapelusze z Kwiatami - Wydawnictwo Edukacyjne, 2023, s. 11.

W ostatnich latach zauważa się pozytywne zmiany i inicjatywy podejmowane na rzecz dostępności komunikacyjnej:

- ✓ Coraz więcej szkół ogólnodostępnych, ośrodków edukacyjnych i przedszkoli specjalnych wdraża elementy AAC w codziennej praktyce,
- ✓ Organizowane są ogólnopolskie kampanie edukacyjne i szkolenia (np. „Październik miesiącem komunikacji AAC”, „Kwiecień - miesiącem świadomości na temat autyzmu”) przez co zwiększa się świadomość społeczna i rodzicielska na temat możliwości wspierania dzieci przez alternatywne formy komunikacji.

W Polsce funkcjonują różne instytucje i organizacje wspierające rozwój AAC, m.in.:

- ✓ PFRON- dofinansowuje zakup sprzętu, w celu likwidowania barier komunikacyjnych,
- ✓ Stowarzyszenie „Mówić bez Słów – ISAAC Polska”,
- ✓ Samodzielny Publiczny Ośrodek Terapii i rehabilitacji dla Dzieci w Kwidzynie,
- ✓ Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym „Krok za Krokiem” w Zamościu,
- ✓ Stowarzyszenie „Budujemy Przystań” w Radomiu,
- ✓ Ośrodek Terapeutyczny i Poradnia „Przystań Szkraba” w Warszawie,
- ✓ Centrum Diagnostyki i Terapii „In Corpore” w Katowicach,
- ✓ Ośrodki Doskonalenia Nauczycieli – które oferują szkolenia z zakresu AAC,¹⁹
- ✓ Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelktualną,
- ✓ Centra informacyjno-doradcze dla osób z niepełnosprawnością (CIDON),
- ✓ Fundacja „Budzik dla Komunikacji”,
- ✓ Ośrodki Wsparcia i Testów,
- ✓ Centrum Edukacji i Komunikacji Joanna Pachutko,
- ✓ Przedszkola i szkoły prowadzone metodą PECS, np. Przedszkole Terapeutyczne PYRAMID „Daj uśmiech”,
- ✓ Ośrodki Wczesnego Wspomagania Rozwoju Dziecka,
- ✓ Poradnie Psychologiczno-Pedagogiczne – które coraz częściej diagnozują i wspierają dzieci z trudnościami w komunikacji.

¹⁹ AAC dla każdego. Poradnik dla rodziców i terapeutów, M. Nosko-Goszczycka, Grupa Wydawnicza Harmonia, Gdańsk 2019, s. 116-117.

Wysiłki tych i wielu innych organizacji oraz instytucji działających na rzecz osób z trudnościami w komunikowaniu się skutecznie promują ideę dostępności komunikacyjnej, co przekłada się na szersze i efektywniejsze wdrażanie narzędzi i metod AAC w edukacji i terapii.

Zastosowanie komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC) w odniesieniu do osób z złożonymi potrzebami komunikacyjnymi znajduje uzasadnienie w biopsychospołecznym modelu ICF (Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonalna). Analiza problemów komunikacyjnych przez pryzmat ICF pozwala na określenie barier i wskazanie czynników środowiskowych, których zmiana może podnieść jakość życia tych osób. Ponadto, cel użytkowników AAC, jakim jest aktywne uczestnictwo w społeczeństwie, odpowiada centralnemu założeniu ICF, czyli partycypacji. Efektywność AAC zależy od indywidualnych uwarunkowań i potrzeb, kompetencji językowych, poziomu rozwoju mowy oraz zdolności komunikacyjnej, wpływającej na możliwość włączenia się w życie społeczne.²⁰

5. WSPÓŁPRACA Z RODZICAMI I SPECJALISTAMI W PROCESIE WDRAŻANIA AAC

Efektywne wdrażanie komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC) wymaga nie tylko odpowiednio dobranych narzędzi i metod, ale przede wszystkim współdziałania wielu osób – rodziców, nauczycieli, terapeutów, logopedów, psychologów oraz innych specjalistów. To zespół ludzi współtworzy środowisko komunikacyjne dziecka, wspiera rozwój jego kompetencji i dba o spójność oraz skuteczność stosowanych rozwiązań. Współpraca międzysektorowa i partnerskie podejście do działań są kluczowe, zwłaszcza w przypadku uczniów z afazją lub złożonymi potrzebami komunikacyjnymi²¹.

Rodzice są pierwszymi i najważniejszymi partnerami dziecka w procesie uczenia się komunikacji. To oni znają najlepiej swoje dziecko, jego potrzeby, możliwości i sposoby

²⁰A. Pilch, *Racjonalne usprawnienia – technologie asystujące i AAC (komunikacja wspomagająca i alternatywna)*, [w:] *Standard Dostępności Projektowania E-Materiałów*, red. P. Plichta, M. Bełza-Gajdzica, A. Pilch, M. Zima-Parjaszewska, Opracowano w ramach projektu: „Wspieranie dostępności edukacji dla dzieci i młodzieży”. Projekt jest dofinansowany ze środków europejskich z Programu „Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027”, s. 85.

²¹ M. Grycman, M. Jerzyk, M. Bucyk, *Model aktywny. Komunikacja wspomagająca i alternatywna*. Stowarzyszenie Rehabilitacyjne Centrum Rozwoju Porozumiewania, Kwidzyn 2020, s.15

reagowania. Zaangażowanie rodziny zwiększa efektywność interwencji AAC, poprawia samopoczucie dziecka oraz przyspiesza rozwój jego umiejętności porozumiewania się.

Wdrażanie AAC wymaga ścisłej współpracy różnych specjalistów, którzy wspólnie tworzą zespół wspierający ucznia. W skład takiego zespołu najczęściej wchodzi:

- ✓ nauczyciel lub nauczyciel współorganizujący kształcenie – codziennie wspiera dziecko w klasie, pomaga stosować symbole i urządzenia,
- ✓ logopeda – diagnozuje potrzeby komunikacyjne, wdraża odpowiednie systemy, prowadzi terapię językową,
- ✓ psycholog – wspiera rozwój emocjonalny, motywację, pomaga w adaptacji społecznej,
- ✓ terapeuta AAC – doradza w zakresie doboru i personalizacji narzędzi.

Zespół ten powinien pracować na podstawie wspólnych celów terapeutyczno-edukacyjnych, regularnie się spotykać, dzielić obserwacjami i modyfikować strategię działania w zależności od postępów ucznia.

Pierwsze AAC-owe kroki dla terapeuty to słuchanie rodzica, ponieważ on najlepiej zna swoje dziecko, dokładna obserwacja dziecka w środowisku szkolnym, kontrakt z rodzicem, opracowanie indywidualnych pomocy dla dziecka i modyfikowanie ich w razie potrzeby, wykonanie pomocy na potrzeby wybranej strategii AAC, bycie przewodnikiem ale jednocześnie zadbanie o swój dobrostan, pytania i korzystanie z pomocy innych terapeutów²².

Jednym z wyzwań we wdrażaniu AAC jest zapewnienie ciągłości komunikacyjnej dziecka w różnych środowiskach – w domu, szkole, na terapii i podczas zajęć dodatkowych. Kluczowe jest stworzenie jednolitego systemu symboli, tablic i procedur, które będą rozpoznawalne i używane we wszystkich przestrzeniach życia ucznia.

Pomocne są tu:

- ✓ indywidualne książki komunikacyjne lub tablety z programem do komunikacji;
- ✓ plany dnia, aktywności, zajęć;

²² AAC dla każdego. Poradnik dla rodziców i terapeutów, M. Nosko-Goszczycka, Grupa Wydawnicza Harmonia, Gdańsk 2019, s. 73-77.

- ✓ wspólne tworzenie materiałów edukacyjnych (np. tablic szybkiej komunikacji,
- ✓ historyjki oraz instrukcje obsługi z symbolami AAC,
- ✓ książki do czytania uczestniczącego;
- ✓ cykliczne spotkania zespołów wychowawczych pracujących z danym uczniem;
- ✓ warsztaty, szkolenia konsultacje dla rodziców.

Wspólna wizja i jednolite podejście wpływają na skuteczność działań, poczucie bezpieczeństwa ucznia oraz rozwój jego autonomii komunikacyjnej.

6. DOSTOSOWANIE NARZĘDZI I TECHNIK PRACY DO POTRZEB I MOŻLIWOŚCI UCZNIÓW Z ZABURZENIAMI W KOMUNIKACJI - PRZYKŁADY DOBRYCH PRAKTYK

Skuteczność komunikacji alternatywnej i wspomagającej (AAC) zależy w dużej mierze od indywidualnego dopasowania systemu komunikacyjnego do możliwości poznawczych, motorycznych, emocjonalnych i społecznych ucznia. Kluczowym elementem jest elastyczność podejścia oraz gotowość nauczycieli i terapeutów do ciągłego modyfikowania narzędzi i strategii w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby dziecka.

Dobór odpowiednich technik i narzędzi AAC powinien opierać się na wieloaspektowej diagnozie funkcjonalnej – obejmującej ocenę poziomu rozwoju komunikacyjnego, funkcji poznawczych, sprawności manualnej, percepcji wzrokowej i słuchowej oraz stylu uczenia się dziecka. Bardzo ważne jest uwzględnienie preferencji ucznia i jego rodziny – co zwiększa motywację i zaangażowanie w komunikację. Niezbędne jest również stopniowanie trudności (rozpoczynaniu od prostych symboli i sytuacji komunikacyjnych, a następnie ich rozbudowywaniu). Żeby komunikacja była skuteczna musi być spójna – narzędzia powinny być kompatybilne z używanymi w różnych środowiskach (dom, szkoła, terapia). Mimo wdrożenia komunikacji AAC, wskazana jest ciągła obserwacja i ewaluacja – regularne analizowanie skuteczności zastosowanych rozwiązań.

W codziennej praktyce terapeutycznej wykorzystuje się szereg różnorodnych narzędzi w pracy z uczniami z zaburzeniami komunikacji. AAC obejmuje zarówno systemy niskotechnologiczne, jak i wysokotechnologiczne. Ich dobór zależy od możliwości dziecka i kontekstu edukacyjnego.

Narzędzia niskotechnologiczne - są to narzędzia niewymagające wykorzystania technologii cyfrowych, często określane jako „pomoce papierowe”. Można je przygotować zarówno przy użyciu powszechnie dostępnych programów graficznych, jak i dedykowanych aplikacji, takich jak Boardmaker 7. W Polsce do najbardziej rozpowszechnionych systemów i zestawów symboli należą:

- ✓ Tablice komunikacyjne z symbolami np. PCS, PECS, Makaton, Piktogramy PIC- Picture Ideogram Communication, Symbole Arasaac: <https://arasaac.org/aac/pl>.²³ - przedstawiono na rysunku nr 6.;
- ✓ Tablice wyboru oraz tabliczki motywacyjne -przedstawiono na rysunku nr 9;
- ✓ Indywidualne książki komunikacyjne- przedstawiono na rysunku nr 5;
- ✓ Książki do czytania uczestniczącego z symbolami AAC- przedstawiono fragment na rysunku nr 7.;
- ✓ Komunikacyjne karty wyboru (np. TAK/NIE, emocje, potrzeby);
- ✓ Tabliczki NAJPIERW-POTEM- przedstawiono na rysunku nr 8;
- ✓ Plany dnia i zajęć w formie graficznej lub obrazkowej- przedstawiono na rysunku nr 4.;
- ✓ Zeszyty do komunikacji – zawierające znaki, ilustracje, zdjęcia, podpisy.²⁴

Narzędzia wysokotechnologiczne - na polskim rynku dostępnych jest wiele programów i urządzeń wspierających tworzenie i dostosowywanie pomocy edukacyjnych do indywidualnych potrzeb uczniów wymagających wspomagania lub niemówiących, w tym także tych z głębokimi ograniczeniami motorycznymi. Wśród najbardziej użytecznych i cieszących się dużą popularnością znajdują się:

- ✓ Aplikacje komunikacyjne – np. Boardmaker Speaking Dynamically Pro, MÓWIK, GADAczek, GRID 3, LetMeTalk, GoTalk NOW, Proloquo2Go, CoughDrop;
- ✓ Tablety z dedykowanym oprogramowaniem AAC np. CoughDrop , TD SNAP;
- ✓ Przyciski mówione i komunikatory jedno- lub wielopolowe (np. BIGmack, Step-by-Step);
- ✓ Oprogramowanie wspomagające tworzenie materiałów edukacyjnych z symbolami (np. SymWriter, Boardmaker 6, 7.);

²³E. Przebinda, M. Michalik, E. Grzelak, *op. cit.*, s. 119.

²⁴Ibidem, s. 119-138.

- ✓ C-eye²⁵, PCEye 5- umożliwiające śledzenie wzroku.²⁶

Dodatkowo, ważne jest rozróżnienie między:

- ✓ systemami graficznymi– np.symbole PCS, Makaton, PECS, Bliss;
- ✓ metodami opartymi na literach/słowach – np. pisanie na klawiaturze, korzystanie z alfabetu, aplikacja Speech Assistant;
- ✓ systemami opartymi na gestach- np. Makaton, język migowy, fonogesty;
- ✓ technikami opartymi na znakach przestrzenno-dotykowych- np. wibracje, dotyk, alfabet Lorma;
- ✓ systemami opartymi na obrazach i strukturze gramatycznej – np. TD Snap, Proloqe2Go

Uczniowie z afazją lub innymi zaburzeniami językowymi często potrzebują wsparcia nie tylko w zakresie słów, ale i organizacji wypowiedzi. Sprawdzone techniki obejmują:

- ✓ Modelowanie – dorosły (rodzic, terapeuta, nauczyciel) używa AAC w codziennych sytuacjach, pokazując, jak można się nim posługiwać²⁷;
- ✓ Strategia PODD (Pragmatic Organisation Dynamic Display) – wykorzystywanie systemu komunikacyjnego z wieloma poziomami i kategoriami;
- ✓ Wzmacnianie intencji komunikacyjnej – reagowanie na wszystkie formy zachowań komunikacyjnych (gest, spojrzenie, wokalizacja);
- ✓ Czytanie uczestniczące – wspólne czytanie książek wzbogacone symbolami AAC;
- ✓ Zabawy tematyczne z wplecionymi symbolami – ułatwiają naukę słownictwa w kontekście działania.

Warto podkreślić niezwykle ważną rolę wizualizacji w procesie edukacyjno-terapeutycznym uczniów. W pracy z małymi dziećmi, które doświadczają trudności w opanowaniu mowy i języka, nauczyciele często sięgają po wizualizację. Oprócz tradycyjnych zdjęć i obrazków, coraz częściej stosuje się systemy symboli, które ułatwiają komunikację. Symbole te to nieskomplikowane grafiki przedstawiające typowe przedmioty,

²⁵A. Kwiatkowska, A. Czyżewski, *Komputerowe Oko Świadomości*, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa 2017, s. 60.

²⁶²⁶E. Przebinda, M. Michalik, E. Grzelak, *op. cit.*, s.138-139.

²⁷ E. I. Field, *Budowanie komunikacji i samodzielności u dzieci w spektrum autyzmu. Strategie postępowania w przypadku języka minimalnego, echolalii i nietypowych zachowań*, Grupa Wydawnicza Harmonia 2023, s. 67-69.

pojęcia i zamysły, które można adaptować na różne sposoby, aby wspierać rozwój mowy, języka i zdolność rozumienia.

Wizualne wsparcie ucznia to zestaw strategii, pomocy i narzędzi, które pomagają mu uczestniczyć w życiu społecznym, rutynach dnia codziennego oraz w procesie edukacyjnym przez poszerzenie wiedzy ucznia dzięki jej zobrazowaniu. Warto podkreślić, że wizualne wsparcie ucznia jest przeznaczone dla szerszej grupy niż tylko osoby ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi. Zastosowanie ich będzie również korzystne i zasadne w przypadku osób mówiących np. uczniów z ADHD, CAPD, ASD, afazją czy dwujęzycznych- czyli wszędzie tam, zobrazowanie komunikacji wpłynie pozytywnie na podniesienie poziomu funkcjonowania ucznia oraz gdzie dzięki wizualizacji komunikatów kierowanych do ucznia możemy wpływać pozytywnie na zrozumienie formułowanych wobec uczniów oczekiwań, a w rezultacie - na motywację i zaangażowanie.²⁸

PRZYKŁADY DOBRYCH PRAKTYK EDUKACYJNYCH:

Sytuacja problemowa:

Uczeń Jan, lat 8, uczęszcza do klasy 2 szkoły podstawowej i ma zdiagnozowaną afazję. Chłopiec przejawia bardzo duże trudności z mową werbalną. Na lekcji języka polskiego nauczycielka realizuje temat "Emocje". Zadaniem uczniów jest przeczytanie krótkiego opowiadania, w którym bohaterowie przeżywają różne emocje, a następnie ustne odpowiedzenie na pytania dotyczące uczuć postaci. Jan z powodu afazji ma znaczne trudności zarówno z rozumieniem tekstu czytanego, jak i z ekspresją werbalną.

Podczas lekcji Jan wykazuje:

- ✓ Trudności w rozumieniu pytań nauczyciela, nawet tych sformułowanych w prosty sposób.
- ✓ Ograniczony zasób słownictwa uniemożliwiający mu nazwanie emocji.
- ✓ Problemy z konstruowaniem spójnych wypowiedzi ustnych.
- ✓ Frustrację i wycofanie w związku z niemożnością uczestniczenia w dyskusji.
- ✓ Potrzebę dłuższego czasu na przetworzenie informacji i udzielenie odpowiedzi, często niewerbalnych.

²⁸ E. Przebinda, M. Michalik, E. Grzelak, *Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC) ...*, s. 119-120.

Propozycje dostosowań wymagań edukacyjnych:

Aby umożliwić Janowi aktywne uczestnictwo w lekcji i rozwijanie kompetencji emocjonalnych, konieczne jest wprowadzenie szeregu dostosowań, opartych na metodach komunikacji alternatywnej i wspomagającej oraz wizualizacji:

- Dostosowanie materiałów:
 - ✓ Uproszczenie tekstu opowiadania, zredukowanie ilości tekstu, użycie krótkich zdań i prostego słownictwa.
 - ✓ Wzbogacenie tekstu o wizualizacje – dołączenie do tekstu obrazków lub symboli PCS (Picture Communication Symbols) ilustrujących kluczowe emocje, czy sytuacje.
 - ✓ Przygotowanie alternatywnych form odpowiedzi, np. karty z obrazkami emocji, które Jan może wskazać-przedstawiono na rysunku nr 1.
 - ✓ Wykorzystanie wizualizacji do przeprowadzenia dodatkowych ćwiczeń związanych z naszymi emocjami. Na podstawie karty „Jak się czujemy w różnych sytuacjach” nauczyciel prosi ucznia, aby opisał swoje emocje związane z daną sytuacją. Może wykorzystać różnorodne sposoby prezentacji: mimika, gesty, mowa- przedstawiono na rysunku nr 2.
- Wykorzystanie AAC:
 - ✓ Zapewnienie Janowi tabletu z aplikacją komunikacyjną, na której zaprogramowane są symbole i komunikaty związane z emocjami (np. "bohater jest smutny", "czuję radość", "co czujesz?").
 - ✓ Modelowanie przez nauczyciela użycia aplikacji – pokazywanie, jak za pomocą tabletu można odpowiadać na pytania i wyrażać emocje.
 - ✓ Wykorzystanie indywidualnych pomocy komunikacyjnych tj. książka do komunikacji, tablice tematyczne.
- Modyfikacja metod pracy:
 - ✓ Zadawanie pytań zamkniętych lub pytań, na które odpowiedź można wskazać (np. "Czy bohater jest zły, czy smutny?"). Wykorzystanie do odpowiedzi koła emocji- przedstawiono na rysunku nr 3.
 - ✓ Dzielenie zadań na mniejsze etapy i wydawanie prostych, jednoetapowych poleceń.

- ✓ Stosowanie metody „czytania uczestniczącego” – wspólne czytanie tekstu przez nauczyciela i uczniów, z wykorzystaniem symboli i gestów.
- ✓ Organizowanie scenek dramatycznych, w których uczniowie odgrywają emocje, co ułatwia Janowi ich zrozumienie i ekspresję.
- Wsparcie procesu komunikacji:
 - ✓ Dawanie Janowi więcej czasu na odpowiedź i akceptowanie jego prób komunikacji, nawet jeśli są niewerbalne (gest, mimika, wskazanie).
 - ✓ Potwierdzanie i rozwijanie wypowiedzi Jana, np. nauczyciel mówi: "Rozumiem, jesteś zły, bo zabrano ci zabawkę".
 - ✓ Stworzenie atmosfery akceptacji i cierpliwości w klasie, tak aby Jan czuł się komfortowo i bezpiecznie.

Zastosowanie powyższych dostosowań pozwoli na aktywne włączenie ucznia z afazją w lekcję, rozwijanie jego słownictwa emocjonalnego, umiejętności komunikacyjnych oraz poczucia własnej wartości. Jednocześnie, będzie to przykład dobrej praktyki w edukacji włączającej, pokazujący, jak można efektywnie wspierać ucznia z afazją w ogólnodostępnej szkole.

Załączniki:

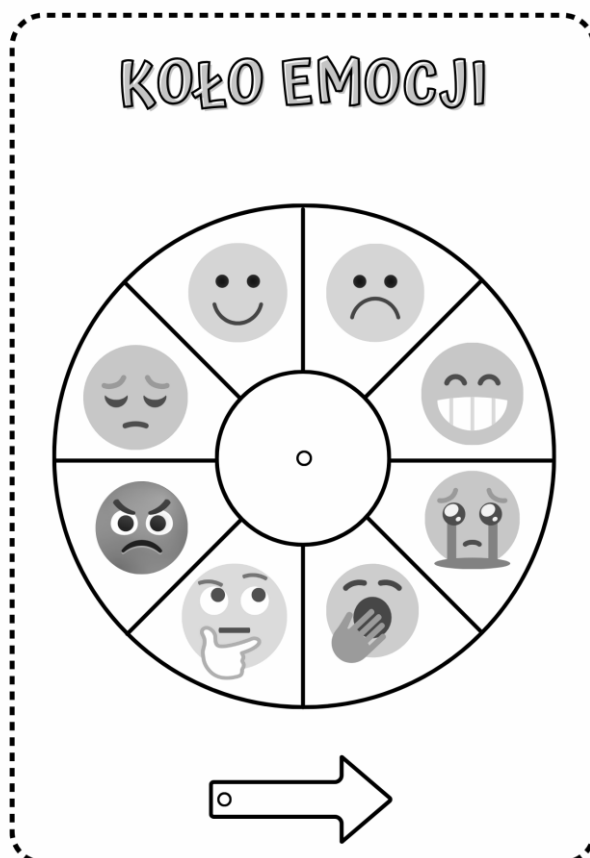
Karta emocji		
Nazwa	Buźka	Symbol PCS
RADOSNY		
SMUTNY		
PEŁACZLIWY		
ZŁY		
ZMĘCZONY		

Ilustracje: Canva.com
PCS is a trademark of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission.

Rysunek nr 1. Tablica tematyczna: Emocje.

Rysunek nr 2. Tablica tematyczna: Jak się czujesz?

Rysunek nr 3. Pomoc wizualna: Koło emocji.

PCS is a trademark of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission. Wszelkie prawa zastrzeżone. Używane za zgodą.
Symbole do planów dnia pochodzą z programu Boardmaker 7. Źródło: archiwum własne.

Rysunek nr 4. Plany dnia.

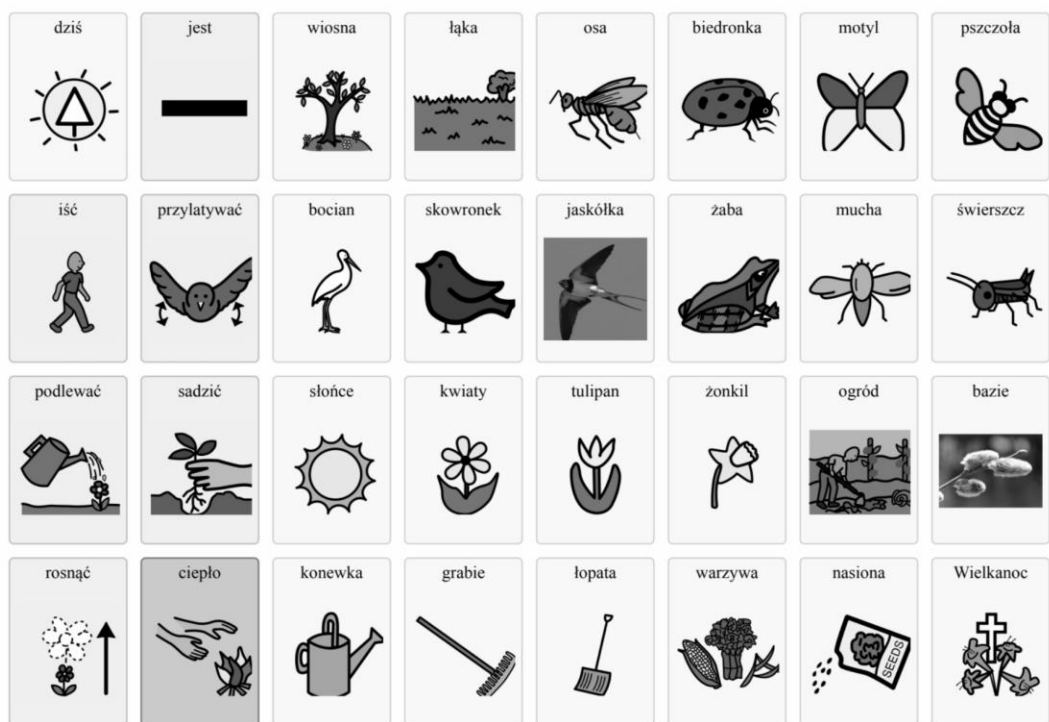
książka komunikacyjna PECS

segregator czynności PECS

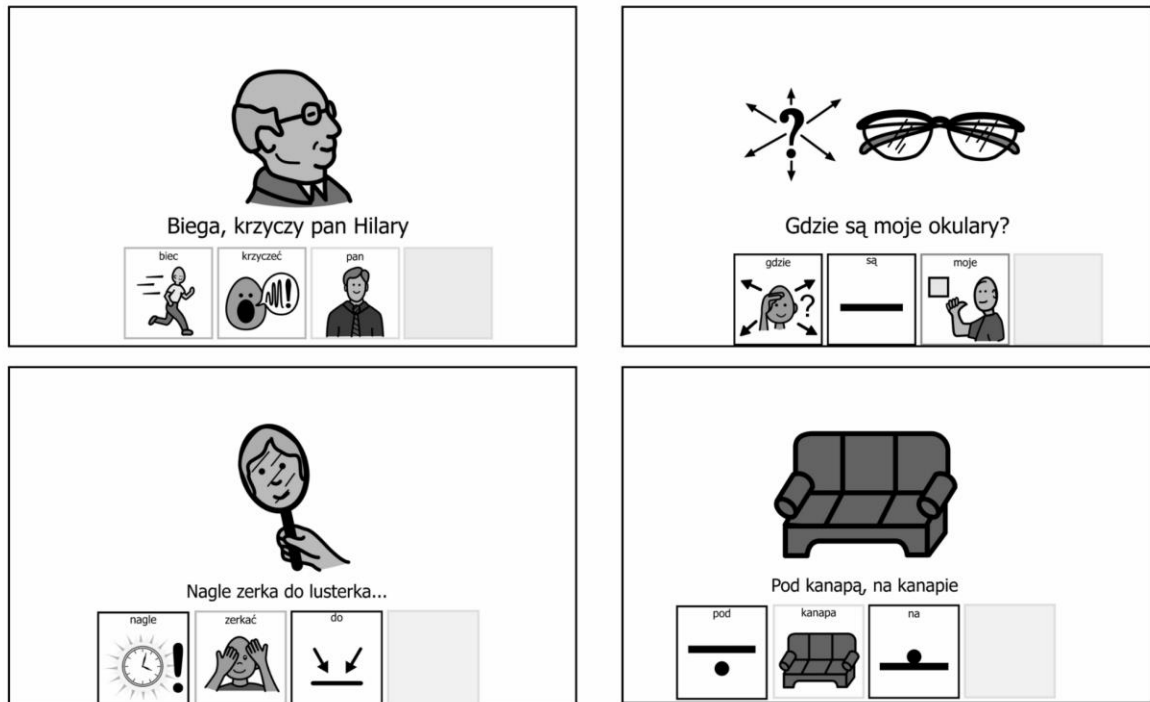
PCS is a trademark of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission. Wszelkie prawa zastrzeżone. Używane za zgodą.
Symbole do planów dnia pochodzą z programu Boardmaker 7. Źródło: archiwum własne.

Rysunek nr 5. Indywidualne pomoce komunikacyjne.

PCS is a trademark of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission. Wszelkie prawa zastrzeżone. Używane za zgodą.

Rysunek nr 6. Tablica tematyczna: Wiosna.

PCS is a trademark of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission. Wszelkie prawa zastrzeżone. Używane za zgodą.

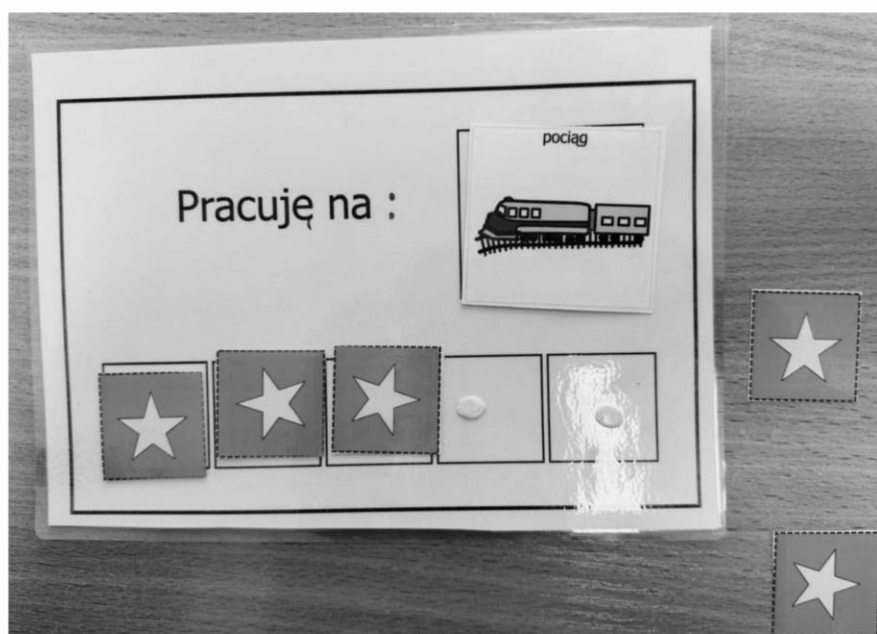
Rysunek nr 7. Wizualizacja fragmentów wiersza „Okulary” J. Tuwima.

PCS is a trademark of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission. Wszelkie prawa zastrzeżone. Używane za zgodą.

Symbole pochodzą z programu Boardmaker 7. Źródło: archiwum własne.

Rysunek nr 8. Tabliczka NAJPIERW-POTEM.

PCS is a trademark of Tobii Dynavox LLC. All rights reserved. Used with permission. Wszelkie prawa zastrzeżone. Używane za zgodą.

Symbole pochodzą z programu Boardmaker 7. Źródło: archiwum własne.

Rysunek nr 8. Tabliczka motywacyjna.

BIBLIOGRAFIA

1. A. Warrick, *Porozumiewanie się bez słów. Komunikacja wspomagająca i alternatywna na świecie.*, ISAAC, Warszawa 1999.
2. E. I. Field, *Budowanie komunikacji i samodzielności u dzieci w spektrum autyzmu. Strategie postępowania w przypadku języka minimalnego, echolalii i nietypowych zachowań*, Grupa Wydawnicza Harmonia 2023.
3. Jędrzejczak, A. (2019). *Komunikacja wspomagająca i alternatywna – praca z rodziną dziecka niemówiącego*. Grupa Wydawnicza Harmonia.
4. Grycman M, Jerzyk M, Bucyk M, *Model aktywny. Komunikacja wspomagająca i alternatywna*. Stowarzyszenie Rehabilitacyjne Centrum Rozwoju Porozumiewania, Kwidzyn 2020.
5. Grycman M., Kaczmarek B, *Podręczny słownik terminów AAC (komunikacji wspomagającej i alternatywnej)*, Impuls, Kraków 2017.
6. Kaczmarek B, Wojciechowska A, (red.) *Autyzm i AAC, Alternatywne i wspomagające sposoby porozumiewania się w edukacji osób z autyzmem*, Impuls, Kraków 2015.
7. Nosko-Goszczycka M, *AAC dla każdego. Poradnik dla rodziców i terapeutów*, Grupa Wydawnicza Harmonia, Gdańsk 2019.
8. Kwiatkowska A, Czyżewski A, *Komputerowe Oko Świadomości*, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa 2017.
9. Plichta P, Bełza-Gajdzica M, Pilch A, Zima-Parjaszewska M, A.Pilch, *Racjonalne usprawnienia – technologie asystujące i AAC (komunikacja wspomagająca i alternatywna)*, [w:] (red.) Standardy Dostępności Projektowania E-Materiałów, Opracowano w ramach projektu: „Wspieranie dostępności edukacji dla dzieci i młodzieży” Projekt jest dofinansowany ze środków europejskich z Programu „Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027”.
10. Przebinda E, Michalik M, Grzelak E, *Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC) w praktyce logopedycznej i terapeutycznej*, Harmonia, Gdańsk 2023.
11. Zawierucha A, *Od bierności do aktywności komunikacyjnej, czyli AAC w pracy grupowej*, Kapelus z Kwiatami-Wydawnictwo Edukacyjne, 2023.

The article discusses augmentative and alternative communication (AAC) as a method of supporting students with communication difficulties, including aphasia. AAC encompasses various methods and tools that support or replace natural speech, enabling effective communication. Students with aphasia, autism spectrum disorder, intellectual disabilities, or cerebral palsy often experience difficulties in expressing thoughts and emotions, leading to social isolation and frustration. The article emphasizes the importance of individual assessment, collaboration between specialists and parents, and adapting AAC tools to the student's needs. The specifics of working with students with aphasia and an example of educational adjustments for a student with aphasia in a specific lesson situation are also discussed.